

Milan Strmiska

Osmanská próza 15.–18. století

Zatímco literatury ostatních národů Balkánu a jihovýchodní Evropy mají v našich končinách poměrně dost přehledových zpracování, v případě literatury turecké takové dílo chybí.¹ Ještě hůře než moderní turecká literatura, z níž existuje v češtině a slovenštině alespoň poměrně velké množství překladů, je na tom literatura osmanská, s níž se případný zájemce těžko seznámí jinak, než prostřednictvím cizojazyčných prací. Mezi českými a slovenskými přehledovými pracemi týkajícími se osmanské literatury vyniká poměrně obsáhlý přehled o osmanském dějepisectví² slovenského turkologa Vojtěch Kopčana, který je rovněž autorem textu o osmanských narativních pramenech k dějinám Slovenska.³ V češtině lze potom sáhnout po díle historika Josefa Macůrka *Dějepisectví evropského východu*⁴, v němž je část věnována osmanské historiografii. Skromně je bohužel i množství českých a slovenských překladů osmanské literatury.

Následující text, věnovaný osmanské prozaické literatuře v 15.–18. století, vychází vedle zmíněných českých a slovenských prací především z literárních dějin Stanisławy Płaskowické-Rymkiewicz⁵, dějin turecké literatury Alessia Bombacciho⁶, monografie Fredérica Hitzela o Osmanské říši⁷ a překladů samotných osmanských literárních děl.

Osmanskou prozaickou literaturu 15.–18. století lze rozdělit do několika základních žánrů. Dominantním žánrem je napříč staletími historiografická literatura (tarih-i), vedle níž se rozvíjí řada dalších, s historiografií často více či méně příbuzných žánrů. Od 16. století nastává rozmach biografických a bibliografických literárních slovníků (tezkere), které obsahují krátké informace o básnících a jejich tvorbě. Dalším významným žánrem, do něž patří jedno z vrcholných osmanských děl, je literatura cestopisná (seyahâtname), k níž v 18. století jako specifický žánr přistupují tzv. sefâretname, cestopisné zprávy osmanských diplomatů. Dalším, poněkud specifickým žánrem, je vědecká literatura, zahrnující práce z různých vědních odvětví jako je mate-

1 Výjimku zde tvoří přehled vývoje tureckého románu v letech 1923–2000, jehož autorem je turkolog Petr Kučera. Viz KUČERA, P. *Turecký román od vzniku republiky do současnosti (1923–2000)* [online]. <http://www.literatura.cz/clanek.asp?polozkaID=19223> 13. 3. 2010

2 KOPČAN, V. Vznik a vývoj osmanského dějepisectva. *Historický časopis*, 1974, roč. 22, č. 4, s. 575–606.

3 KOPČAN, V. Osmanské naračné pramene k dejinám Slovenska. *Historický časopis*, 1965, roč. 13, č. 1, s. 113–121.

4 MACŮREK, J. *Dějepisectví evropského východu*. Praha 1946.

5 PŁASKOWICKA-RYMKIEWICZ, S. *Historia literatury tureckiej*. Wrocław 1971.

6 BOMBACI, A. *Histoire de la littérature Turque*. Paris 1968.

7 HITZEL, F. *Osmanská říše. 15.–18. století*. Praha 2005.

matika, astronomie, medicína či geografie. Dále se v osmanské prozaické literatuře ve sledovaném období objevuje literatura náboženská, tzv. münşeât, tedy sbírky dopisů a nechybí samozřejmě ani lidová slovesnost zahrnující v oblasti prózy pohádky, povídky, legendy a podobně.

Historiografická literatura

Osmanská historiografická literatura navazuje na tradici islámského, arabského a perského dějepiscectví a je jím výrazně ovlivněna. To se projevuje i ve skutečnosti, že historiografická díla byla na dvoře osmanských sultánů psána především arabsky a persky. Dvorská historiografie rovněž na arabské a perské předlohy navázala i pokud jde o hlavní historiografické žánry, a tak i osmanští autoři píší podle vzorů arabských a perských především světové dějiny, biografická díla, chronologické tabulky či kalendáře.⁸

K prudkému rozvoji osmanské historiografie dochází za vlády Mehmeda II. a jeho syna Bayezida v druhé polovině 15. století. Arabsky a persky psaná díla v tomto období tvoří významnou část osmanské historiografické tvorby, avšak vedle nich vznikají i díla psaná lidovým jazykem. Prakticky už od svých počátků se osmanská historiografie dělí na dva základní typy. Prvním z nich jsou díla určená vzdělaným vrstvám, která byla často psána na žádost sultánů. Vyznačují se vysokým uměleckým stylem, květnatým jazykem a, jak již bylo řečeno, mnohdy jsou psána arabsky či persky. Druhým typem je potom historiografie psaná pro lid. Ta je na rozdíl od prvního typu psaná prostým stylem a lidovým jazykem. Jejím hlavním cílem je zpravidla podpořit prostřednictvím legend o slavných činech předků bojového ducha osmanských vojsk.⁹ Historiografii psanou pro lid reprezentují v 15. století anonymní *Tevarih-i Al-i Osman* nazývaná rovněž *Menakib-i Al-i Osman* (Historie rodu Osmana) a *Tarih-i Âşık Paşazâde* (Historie Âşika Paşazâdeho), jejímž autorem je jeden z nejstarších osmanských historiků Âşık Paşazâde (1392/1392 – asi 1484). Jeho dílo je psáno prostým stylem a hovorovým jazykem a vedle vlastního historického vyprávění je prokládáno krátkými, snadno srozumitelnými legendami, anekdotami a zábavnými epizodami, čímž autor usiloval o udržení čtenářovi pozornosti.

V 16. století potom mezi autory písařskými pro lid vyniká Neşrî (zemřel okolo 1520), který je autorem šestidílné historie světa s názvem *Cihannüma* (Obraz světa), z níž se zachovala jen poslední část věnovaná osmanským dějinám. Ačkoli jde spíše o kompilaci než o vlastní literární čin, ovlivnil Neşrî celou pozdější osmanskou historiografii.¹⁰ Jeho dílo bylo navíc od konce 16. století známo i v Evropě díky latinskému zpracování J. Leunclavia z roku 1591.¹¹

8 KOPČAN, V. *Vznik a vývoj osmanského dějepiscectví*, s. 590.

9 PLASKOWICKA-RYMKIEWICZ, S. *Historia literatury tureckiej*, s. 122.

10 MACŮREK, J. *Dějepisectví evropského východu*, s. 171

11 *Historiae musulmanae Turcorum* etc. Francofurti 1591.

Nejvýznamnějším představitelem persky či arabsky psané historiografie je Šükrüllah (zemřel 1488), původem nepochybně Turek, který vykonával diplomatické úkoly ve službách Murada II. a Mehmeda II. (v jeho službách působil jako vyslanec v perském chanátu Kara Kojunlu). Šükrüllah je autorem persky psané kroniky světových dějin s názvem *Behcetü'l-tevarih*, v níž třináct kapitol obsahuje islámské dějiny a poslední kapitola dějiny Osmanů.

K dalším významným autorům historiografie určené vzdělaným vrstvám patří v 15. a 16. století Tursun Bey (okolo 1426 – asi 1500), který uměleckým stylem napsal dílo *Tarih-i Ebulfeth* (Příběh Dobyvatele), které zahrnuje vládu Mehmeda II. (včetně dobytí Konstantinopole) a prvních šest let vlády Bayezida II.

Na žádost sultána Bayezida II. sepsal autor známý pod jménem Firdevsî, které přijal na počest slavného perského epika¹², *Süleymanname* (Kniha Süleymanova). V tomto díle sepsal veškeré tehdejší znalosti ve všech oborech vědy. Kniha Süleymanova se skládá z 360 částí, 1836 kapitol a 720 chválení Boha. Není se tak čemu divit, že kvůli délce svého díla byl Firdevsî přezdíván Uzun Firdevsî (Firdevsî Dlouhý).

K předním postavám osmanské historiografie 16. století patří Sa'adeddin Hoca Efendi (1536–1599). Své dílo *Tâc üt-tevârih* (Koruna dějin) věnoval roku 1575 sultánu Muradovi III. Koruna dějin je psána pompézním stylem, plným arabských a perských vlivů a zahrnuje osmanské dějiny od nejstarších dob až po smrt Selima I. (1520).¹³ Mimo jiné obsahuje rovněž obsáhlejší text věnovaný válce mezi Uhrami a Osmanskou říší, která vyvrcholila v roce 1444 bitvou u Varny a smrtí uherského a polského krále Vladislava, díky čemuž představuje významný pramen i pro maďarské a polské dějiny. Část Koruny dějin věnovaná varnenské válce tak byla přeložena Józefem Sękowským do polštiny.¹⁴

V období rozkvětu osmanské historiografie v 16. a 17. století bylo jejím významným odvětvím psaní dějin Osmanské říše od počátků po současnost.¹⁵ Autorem takového díla byl už zmiňovaný Neşrî a rovněž Ali Mustafa ibn Ahmed (1541–1606). Ten je autorem zhruba tří desítek děl věnujících se válečným výpravám, politickým událostem i kulturním a literárním dějinám. V díle *Künh ül-Ahbar* (Výpis zpráv) popsal ozdobnou prózou dějiny islámu, Mongolů a Osmanů.

Vynikajícím historikem 17. století byl Ibrahim Peçevî (1574–1651), pocházející, jak už jeho jméno napovídá, z maďarského města Pécs (byl však

12 Abú-l-Kásim Mansúr ibn Hasan Firdausí (940/941–1020) byl perským básníkem. Jeho nejvýznamnějším dílem je monumentální epos *Šáhnáme* (Kniha králů), popisující dějiny Persie od nejstarších dob po arabskou expanzi v 7. stol.

13 HITZEL, F. *Osmanská říše*, s. 173.

14 SĘKOWSKI, J. J. *Collectanea z dziejopisów tureckich rzeczy do historii polskiej służącej*. Tom I. Warszawa 1824, s. 1–46.

15 KOPČAN, V. *Vznik a vývoj osmanského dejepisectva*, s. 590.

bosenského, slovanského původu). I jeho dílo s názvem *Tarih-i Peçevisi* (Historie Pečevisi), které zahrnuje léta 1520–1639, je v jednom ohledu průkopnické. Jako první totiž používá i křesťanské prameny, uherské kroniky G. Heltaie a N. Istvánffyho.¹⁶ Historie Pečevisi je psána prostým, srozumitelným jazykem a podává rovněž informace o politické situaci v Evropě.

Čest svému jménu, které znamená „všestranně nadaný“ (doslovně „tisíc věd“) dělal v druhé polovině 17. století Hüseyin Hezârfen (zemřel 1691), opravdu všestranně nadaný dějepisec, který se rovněž věnoval medicíně a přírodním vědám. Svě znalosti čerpal z řeckých a hebrejských spisů a byl zřejmě vůbec prvním Osmanem, který měl široké styky se západní Evropou. Udržoval například kontakt s francouzským orientalistou Antoinem Gallandem a italským geografem a přírodovědcem Luigim Ferdinandem Marsiglim.¹⁷ V roce 1669 sepsal pojednání o organizaci říše a o čtyři roky později napsal *Obecné dějiny*, kde je poprvé věnována pozornost dějinám Řecka, Říma a Byzance. Rovněž je autorem jediného osmanského díla věnovaného výlučně vídeňskému tažení v roce 1683.¹⁸

Opustíme-li na chvíli vlastní Osmanskou říši a vydáme se na území jejího vazalského státu, Krymského chanátu, najdeme zde rovněž dílo, jež si zaslouží být v tomto přehledu zmíněno. Jedná se o osmanskou psanou kroniku nesoucí název *Tarih-i İslam Giray Han* (Historie chána Īslama Giraye). Jejím autorem je Hacı Mehmed Senai, který se věnuje událostem v letech 1644–1651, tedy období vlády chána Īslama Giraye a jeho tažením proti Polskému království během kozáckého povstání Bohdana Chmelnického. Prozaické vyprávění, postavené především na materiálech získaných přímo od chána, je v této kronice prokládáno citáty z Koránu i perskými a tureckými verši a představuje tak významnou literární památku krymských Tatarů. Celou nepřilíš rozsáhlou kroniku přeložil do polštiny Zygmunt Abrahamowicz.¹⁹

Na přelomu 17. a 18. století působil jeden z nejvýznamnějších osmanských historiků Mustafa Na'im (1655–1716), zvaný Na'imâ, který byl zřejmě prvním mužem, jenž zastával oficiální funkci vak'ânüvis – dvorního historiografa.²⁰ Jeho dílo s názvem *Ravzat ül-Hüseyin fi Hulasat Ahbar ül-Hafikayn* (Zahradka Hüseyinova v shrnutí zpráv obou světů), dokončené roku 1704, pokrývá léta 1591–1659. Na'imova kronika se vyznačuje nezaujatým popisem událostí a analýzou příčin a okolností (v tomto ohledu je v osmanské historiografii průkopnická). Už v úvodu svého šestisvazkového díla Na'imâ vysvětluje, jak chápe roli historika. Ten má podle něj psát pravdivě, musí umět analyzovat

16 Tamtéž, s. 595.

17 BOMBACI, A. *Historie de la littérature Turque*, s. 334.

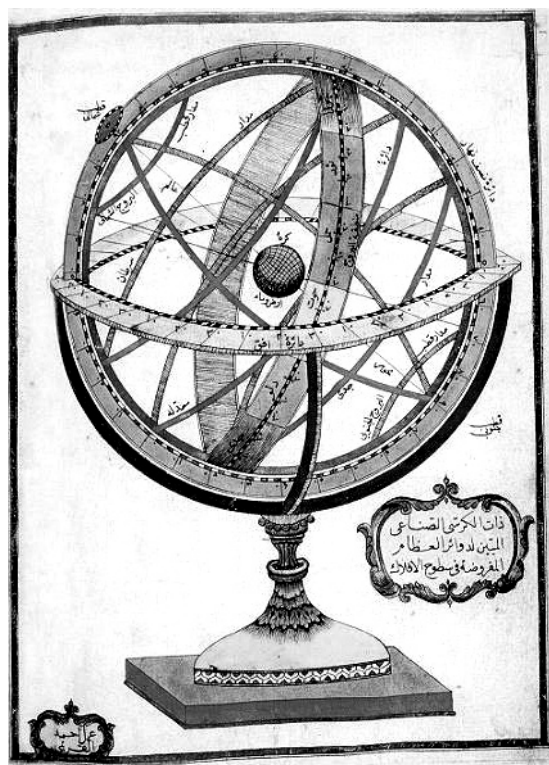
18 Do polštiny toto dílo přeložil Zygmunt Abrahamowicz. Viz ABRAHAMOWICZ, Z. (Ed.) *Kara Mustafa pod Wiedniem. Źródła muzałmańskie do dziejów wyprawy wiedeńskieji 1683 roku*. Kraków 1973, s. 237–264.

19 ABRAHAMOWICZ, Z. (Ed.) *Hadži Mehmed Senai z Krymu. Historia Chana İslama Gereja III*. Warszawa 1971.

20 Právě jeho dílem začíná plynulá řada oficiálních kronik až do konce Osmanské říše.

sesbíraný materiál a je nutné, aby psal jasně a prostě. Toho se potom ve vlastní kronice drží, píše věcně, živě a srozumitelně, nezaujatě hodnotí chyby vlády, vojenských velitelů a vezírů a dochází k závěrům o nutnosti reformovat říši. Kronika byla hojně opisována a v roce 1733 se stala jednou z prvních tištěných osmanských knih. Část Na'imovy kroniky byla přeložena Charlesem Frase-rem do angličtiny²¹ a část později přeložil do polštiny Józef Sękowski.²²

Silahdar Mehmed Ağa Fındıklılı (1658–1723) je autorem díla *Zeyl-i Fezle-ke-i Tevarih* (Pokračování kompendia dějin), které navazuje na dílo jeho předchůdce Kâtiba Çelebiho *Fezleke-i Tevarih* (Kompendium dějin). Je věno- váno osmanským dějinám v letech 1654–1695, při čemž představuje jeden z nejvýznamnějších osmanských pramenů k obléhání Vídně v roce 1683. Část jeho kroniky věnovanou vídeňskému tažení přeložil do polštiny Zygmunt Abrahamowicz.²³ Na svoje dílo navázal už jako oficiální dvorní kronikář.

Jeho *Nusretname* (Kni- ha vítězství), napsaná na příkaz sultána Mustafy II., popisuje události z let 1695–1720.

Z historiků dru- hé poloviny 18. století zmiňme alespoň v krát- kosti Sadullaha Ruveriho (zemřel 1794), který byl od roku 1769 dvor- ským historiografem a v pěti kronikách sepsal osmanské dějiny druhé poloviny 18. sto- letí. Ve svém díle, jakož- to přímý účastník válek s Ruskem a Rakous- kem, popsal vztahy mezi oběma zeměmi a Osmanskou říší.

Stejného tématu se potom dotýká i kroni- ka Ruveriho nástupce Ahmeda Vasifa Efendi-

21 FRASER, CH. (Ed.). *Annals of the Turkish Empire from 1591 to 1659 of the Christian era*. London 1832. (reprint 2009)

22 SĘKOWSKI, J. J. *Collectanea z dziejopisów tureckich rzeczy do historii polskiej służącej*. Tom I. Warszawa 1824, s. 92–113, 123–217.

23 ABRAHAMOWICZ, Z. (Ed.). *Kara Mustafa pod Wiedniem*, s. 33–211.

ho (zemřel 1798), jehož dílo obsahuje rovněž zprávy osmanských vyslanců z Ruska, Polska či Pruska.²⁴

Tezkere

Od 16. století se v osmanské literatuře rozvíjí jako zvláštní literární žánr blízký historiografii tzv. tezkere – biografické a bibliografické literární slovníky. Tyto slovníky obsahují krátké zprávy o životě básníků a o jejich tvorbě. Za prvního autora tezkere je považován Sehi Bey (zemřel 1586), který sepsal šestidílný slovník s názvem *Heşt Behişt* (Osm rájů). Toto dílo obsahuje informace o básnících od 14. století až po autorovi současníky.

Mezi dalšími autory tezkere vynikal Hasan Çelebi Kinalızade (1546–1604), který ve svém díle shromáždil informace o 600 básnících, které rozdělil do tří skupin. Do první skupiny zařadil sultány básníky, do druhé básníky ze sultánovy rodiny a do třetí všechny ostatní.²⁵

Zatímco dřívější autoři začínali své tezkere od počátků literatury, Riyazî (zemřel 1671) ve svém díle zpracoval jen básníky z let 1591–1640. Na jeho dílo obsahující 260 autorů potom navázali Safaî (zemřel 1743), který jej dovedl do roku 1720 a Selim, který sepsal informace o básnících z let 1688–1719.

Vedle tezkere se postupně rovněž začínají objevovat antologie poezie, mezi nimiž vyniká dílo Nazmiho (zemřel 1588), který ve své antologii sepsal 4 000 gazelů od přibližně 240 básníků.

Cestopisná literatura

Počátky osmanské cestopisné literatury jsou spojeny s dvojicí námořních důstojníků. Pirî Reis, který svou námořnickou kariéru začal pod velením svého strýce Kemála se stal admirálem osmanského loďstva, v roce 1517 dobyl Alexandrii, v roce 1548 Aden a o čtyři roky později na Portugalcích i Maskat. Jeho nejvýznamnějším dílem je *Kitâb-i Bahriye* (Kniha o mořích), kterou roku 1520 věnoval sultánovi Selimovi I. a v roce 1526 Süleymanovi Nádhernému. Kniha o mořích popisuje pobřeží a přístavy Marmarského, Egejského a Středozemního moře a obsahuje více než 200 map. V jejím úvodě Pirî Reis rovněž píše o Kolumbovi a jeho objevení Antil.

Druhým admirálem, který stojí u počátků osmanské cestopisné a geografické literatury, je Seydî Ali Reis (zemřel 1562), který svá díla psal pod pseudonymem Kâtib-i Rumî. Ten ve funkci admirála osmanského loďstva nahradil Pirîho Reise a bojoval proti Portugalcům v Perském zálivu a Indickém oceánu. Po porážce v Perském zálivu se uchýlil do indického Gudžarátu odkud se po souši vrátil do Istanbulu. O tomto svém putování, které trvalo dlouhé tři roky, napsal cestopisné dílo *Mir'at al Memâlik* (Zrcadlo zemí). Ten-

24 O těchto zprávách (sefâretnâme) bude řeč dále. Části kroniky Vasifa Efendiho obsahující sefâretnâme přeložili do polštiny Józef Sękowski a Ignacy Pietraszewski. Viz pozn. 25, 26.

25 PŁASKOWICKA-RYMKIEWICZ, S. *Historia literatury tureckiej*, s. 125.

to spis, v němž prózou i veršem popsal svou cestu přes Indii a Střední Asii, je považován za počátek osmanské cestopisné literatury.²⁶

Vrcholné dílo v osmanské cestopisné literatuře představuje desetidílný cestopis s názvem *Seyâhatnâme* (Kniha cest) jehož autorem je Evliya Çelebi (1611–1684). Ten už od dětství projevoval touhu po cestování, nejprve objevoval Istanbul, který velmi detailně popsal a následně, ať už jako soukromá osoba nebo jako člen doprovodu vysokých hodnostářů, procestoval Anatolii, Krym, Kavkaz, Persii, Arménii, Irák, Sýrii, Palestinu, Balkán, rakouské země či Uhry. V knize cest se Çelebi vyhnul módě umělecké prózy. Své zážitky z cest sepsal prostým, avšak bohatým jazykem, řadu událostí popisuje humoristickým způsobem. Jeho dílo je učené i zábavné. Çelebi se ukázal jako vynikající pozorovatel, snažil se poznat každý národ a jeho zvyky. Kniha cest obsahuje řadu přesných informací, avšak na druhé straně i nadsázku, báje a legendy. Představuje významný pramen jak pro poznávání dějin, tak folkloru, architektury či umění. Není se tak čemu divit, že je Çelebiho dílo v Evropě hojně překládáno. Výbory z jeho *Seyâhatnâme* vyšli například ve slovenštině, ruštině, polštině, němčině, bulharštině či srbochorvatštině.²⁷

Pod cestopisnou literaturu lze zařadit i dílo Osmana Agy z Temešváru (1671–1725). Jeho paměti jsou však cestopisem poněkud specifickým, neboť Uhry neprocestoval a Vídeň nenavštívil dobrovolně, nýbrž jako zajatec během rakousko-turecké války a rovněž ze samotného textu je zřejmé, že jeho hlavní touhou bylo vrátit se domů. Osman Aga popisuje své zajetí, pobyty v týlových zařízeních rakouské armády, službu ve Vídni, kde strávil největší část svého zajetí a návrat zpět do vlasti. Původní paměti (z roku 1724) jsou českému čtenáři snadno dostupné díky českému překladu Petra Štěpánka, který vyšel pod názvem *Ve stínu kříže*²⁸. Osman Aga však svůj spisek rok po jeho napsání rozšířil na větší dílo s názvem *Mezi paši a generály*, z kterého vyplývá velký význam jeho postavy v pohraničních vztazích Osmanské říše a Habsburské monarchie.²⁹

Sefâretnâme

V 18. století se v osmanské literatuře rozvíjí specifický žánr, který je velice blízký cestopisům. Tzv. sefâretnâme jsou zprávami osmanských vyslanců z jejich diplomatických misí.

26 Tamtéž, s. 130.

27 KOPČAN, V. (Ed.). *Evliya Çelebi. Kniha ciest. Cesty po Slovensku*. Bratislava 1978; ŽELTJAKOV, A. D. (Ed.). *Knjiga puteststvija*. Moskva 1979–1983; ABRAHAMOWICZ, Z. (Ed.). *Księga podróży Ewliji Czelebiego*. Warszawa 1969; KREUTEL, R. F. – PROKESCH, E. – TEPLY, K. (Eds.). *Evliya Çelebi: Im Reiche des Goldenen Apfels. Des türkischen Weltenbummlers Evliya Çelebi denkwürdige Reise in das Giaurenland und in die Stadt und Festung Wien anno 1665*. Graz – Wien – Köln 1987; DIMITROV, S. (Ed.). *Evliya Çelebi. Pâtepis*. Sofia 1972; ŠABANOVIĆ, H. (Ed.). *Evliya Çelebiya Putopis: Odlomci o jugoslovenskim zemljama*. Sarajevo 1954 (1957, 1979).

28 ŠTĚPÁNEK, P. (ed.). *Osman Aga z Temešváru. Ve stínu kříže*. Praha 2001.

29 Toto dílo přeložil do němčiny Richard Franz Kreutel. Viz *Zwischen Paschas und Generalen*. Übers. von R. F. Kreutel. Graz 1966.

U počátků tohoto žánru stojí Yirmisekiz Mehmed Efendi (zemřel okolo 1732), jehož dílo patří zároveň k nejzajímavějším svého druhu. Yirmisekiz byl v roce 1720, jako teprve druhý osmanský vyslanec po přibližně třisetleté přestávce, vyslán do Paříže, kde společně se svým synem Sa'idem Efendim a doprovodem několika stovek osob pobýval od 8. března 1721 do 8. srpna téhož roku. Po svém návratu sepsal o své diplomatické misi zprávu, v níž popsal život francouzského dvora. On i jeho syn poté sehráli významnou roli v otevření cesty francouzské kultuře do Osmanské říše.

Dalším významným autorem seřadíme je Ahmed Resmî Efendi (1700–1783), který byl v roce 1757 vyslán do Vídně a roku 1763 do Berlína ke dvoru pruského krále Fridricha Velikého. Z obou legací sepsal své dojmy, z nichž berlínská seřadíme byla přeložena do polštiny.³⁰ Životu a diplomatické činnosti Ahmeda Resmîho se ve své monografii *An Ottoman Statesman in War and Peace* věnovala Virginia H. Aksan.³¹

Z řady dalších autorů seřadíme můžeme ještě zmínit Mehmeda Sa'ida Pašu, od roku 1732 vyslance ve Stockholmu, Giritli Aliho Azize Efendiho působícího v letech 1796–1798 v Berlíně, Derviše Mehmeda Efendiho, který byl v roce 1755 vyslán na Rus a Mehmeda Agu, který o dva roky později zamířil do Polska. Krátké zprávy posledních dvou byly přeloženy do polštiny.³²

Vědecká literatura

Zájem o nejrůznější oblasti vědy vedl v Osmanské říši nejprve k překládání arabských a perských encyklopedických děl a následně i k tvorbě děl vlastních. Jedním z nejvýznamnějších osmanských encyklopedických děl je arabsky psaný *Miftah üs-Saadet* (Klíč štěstí) zahrnující všechna tehdy známá vědní odvětví. Jeho autorem je Taşköprüzade Ahmed ibn Mustafa (1495–1561), do turečtiny potom toto dílo přeložil jeho syn Kemalddin. Vědomosti z různých vědních oborů sepsané ve dvou obřích svazcích jsou doplněny o životopisy řeckých filozofů a rovněž o biografie na Západě neznámých učenců orientálních.

Vedle encyklopedie je Taşköprüzade rovněž autorem biografického slovníku osmanských autorů od poloviny 16. století s názvem *Şekaiik ün-Numaniye*. Tento arabsky psaný slovník představuje nejvýznamnější pramen k dějinám osmanské kultury, obsahuje 522 životopisů teologů a šejchů.³³

30 První překlad pořídil Józef Sękowski. Viz SĘKOWSKI, J. J. *Collectanea z dziejopisów tureckich. Tom II*, s. 222–289. Druhý potom Ignacy Pietraszewki. Viz PIETRASZEWSKI, I. *Nowy przekład dziejopisów tureckich dotyczących się historii polskiej a szczególniej Tarychy Wasyf Efendego*. Berlin 1846, s. 47–82.

31 AKSAN, V.H. *An Ottoman Statesman in War and Peace. Ahmed Resmî Efendi 1700–1783*. Leiden – New York – Köln 1995.

32 Autory polských překladů jsou opět Józef Sękowski a Ignacy Pietraszewki. Viz SĘKOWSKI, J. J. *Collectanea z dziejopisów tureckich. Tom II*, 211–221, 290–301; PIETRASZEWSKI, I. *Nowy przekład dziejopisów tureckich*, s. 23–28, 179–186.

33 PŁASKOWICKA-RYMKIEWICZ, S. *Historia literatury tureckiej*, s. 126.

V 16. století rovněž vznikají významná díla lékařská. Za vlády Bayezida II. působil v Osmanské říši Ahî Ahmed Çelebi (1436–1523), autor studie o žlučových a ledvinových kamenech, příčinách jejich vzniku a jejich léčbě. Murad ibn İshak je autorem traktátu o lécích, Cemalddin ibn Hizir zase sepsal dílo o léčení chorob a rovněž je autorem komentáře k Avicennově *Kánonu medicíny*.³⁴ Konec století je však už ve znamení úpadku medicíny, přesto se ale na dvoře Süleymana Nádherného objevuje špičkový lékař egyptského původu Kaysunizade. Ten po smrti sultána u Sigetu v roce 1565 zakonzervoval jeho tělo a dokázal jeho smrt udržet v tajnosti po dlouhých čtyřicet dní. Významný je ale především svým lékařským traktátem, ve kterém jednu kapitolu, jako vůbec první v dějinách osmanského lékařství, věnoval syfilidě.

Už v 15. století se objevuje první matematické dílo, jehož autorem je Ali Kuşçı (zemřel 1474), který přeložil své persky psané práce z oblasti aritmetiky a algebry do osmanštiny. Kuşçı je také autorem astronomického díla *Risalet ül-Fathiye* (Traktát o vítězení) a komentáře k astronomickým tabulkám Ulug Bega.

V roce 1578 byla v Osmanské říši díky snaze astronoma syrského původu Takiyüddina Mehmeda (1520–1585) založena první astronomická observatoř. Její život však nebyl dlouhý, představovala totiž, podle mínění velkého muftího, vážné ohrožení bezpečnosti říše a brzy byla zničena. Takiyüddin je autorem několika matematických a astronomických děl, mezi nimiž vyniká *Alât ür-Reşâdiye* (Přístroje observatoře) a spis o hodinách se závažím.

Z dalších přírodních věd, které se těšily velkému zájmu už od dob Mehmeda I. (1402–1423), můžeme zmínit rozpravu v oblasti chemie a mineralogie, jejímž autorem je Yahya ibn Mehmed el-Gaffarî.

Z oblasti geografie byla již pod cestopisnou literaturou zmíněna díla Pirîho Reise a Seydîho Aliho Reise. K druhému z nich můžeme ještě doplnit jednu významnou práci s názvem *Muhît* (Oceán), v které pojednává o zeměpise a námořní astronomii v oblasti Indického oceánu a Perského zálivu. Geografie se však v Osmanské říši úspěšně rozvíjela nejen zásluhou těchto dvou admirálů. Dalším významným geografickým dílem je atlas středomořských oblastí z roku 1567, jehož autorem je Macar Ali Reis a také historio-geograficko-geografický spis o panovnících Asie a Číny v době vlády Murada III. (1574–1595). Jeho autorem je Seyfî (zemřel 1590), který užívá anekdotického stylu, jenž vyvolává dojem, že čerpal ze skutečných zážitků obchodníků či cestovatelů. Nic však nenasvědčuje tomu, že by tuto cestu podnikl on sám.³⁵

Mezi autory 17. století vyniká Koçi Bey (zemřel okolo 1650), původem Albánec, který zastával různé funkce na sultánském dvoře a za vlády Mura-

34 Kánon medicíny (Al-Kánún fi tıbb, Canon Medicinæ) je zřejmě nejvýznamnějším Avicennovým dílem. Pochází z roku 1030 a jsou v ní sesbírány řecké a arabské znalosti v oblasti medicíny.

35 HITZEL, F. *Osmanská říše*, s. 176.

da IV. se stal sultánovým důvěrníkem a rádcem. V roce 1631 představil Muradovi rozpravu, v které analyzoval a objasnil příčiny úpadku říše. Na základě jeho rozpravy sultán provedl jisté reformy. Další rozpravu Koçi Bey sepsal v roce 1640 pro nového sultána İbrahima, ve srovnání s první rozpravou však nyní píše podstatně méně odvážně, poučuje sultána o správě říše, vojska a dvoru či jak má psát fermany.³⁶

Jednou z nejvýznamnějších postav v dějinách osmanské vědy byl beze sporu Kâtib Çelebi (1609–1657), známý pod jménem Hacı Halife. Zmínili jsme jej už mezi tvůrci historiografické literatury, jeho záběr však byl mnohem širší. Vedle historiografie vynikal zejména v geografii, k níž náleží jedno z jeho nejvýznamnějších děl *Cihannüma* (Obraz světa), obsahující popis Asie, Evropy, Afriky, Ameriky, Austrálie i Arktidy. Aby mohl využít evropské práce, naučil se latinu a francouzštinu a přeložil *Atlas minor* vlámského kartografa Jodoca Hondia (Joost de Hondt). Ve svých spisech Çelebi kritizoval lenost, muslimské přesvědčení o nutnosti poddat se Bohu a osudu, vystupoval proti náboženským fanatikům a hlásal potřebu studia racionálních věd, především matematiky, geografie a astronomie. Sám se stal prvním historikem osmanské vědy, když sestavil obsáhlý, arabsky psaný biografický slovník osmanských učenců zkráceně nazývaný *Keşf üz-Zünun*. Tento slovník potom později doplnil o informace o řeckých a evropských vzdělancích.

Çelebiho Obraz světa doplnil později další geograf, Abu Bekr ibn Bahram ed-Dimiškí, jehož nejvýznamnějším počinem je však překlad *Atlasu maior* Joana Blaeua, který pořídil na sultánův rozkaz. Toto dílo, známé jako *Coğrafya-i Kebir* (Velká geografie) dokončil v roce 1685. Znalosti o Koperníkově teorii, obsažené v Atlasu Maior, však odbyl jen krátkou zmínkou o existenci teorie, že slunce je centrem všeho a země se otáčí kolem něj.³⁷

Koperníkovu teorii představil v Osmanské říši až İbrahim Müteferrika (1674–1745), který uvedl do provozu tiskárnu s arabskými znaky a vydal v ní mimo jiné Çelebiho Obraz světa. Právě v jeho předmluvě heliocentrismus objasňuje. Mimo to je Müteferrika rovněž autorem významných prací o zemském magnetismu.

Přelom 17. a 18. století se nese především ve znamení překladů starých arabských, perských i antických děl, které vznikají díky aktivitě velkého velíra Damada İbrahima Paşy, velkého podporovatele a ochránce vědy a vzdělanců.

Z autorů 18. století si zmínku určitě zaslouží İbrahim Hakkí z Erzurumu, který v roce 1756 dokončil svoje encyklopedické dílo *Marifetname* (Kniha vědy). První část díla obsahuje poznatky z matematiky a fyziky, druhá z anatomie, fyziologie a biologie a třetí súfijské zásady náboženství a morálky.

36 PLASKOWICKA-RYMKIEWICZ, S. *Historia literatury tureckiej*, s. 150.

37 Tamtéž, s. 152.

Další žánry

Vedle hlavních žánrů osmanské prózy v období od 15. do 18. století, o kterých byla řeč na předchozích stranách, by ještě neměla chybět zmínka o dalších třech.

Prvním z nich je literatura náboženská, zahrnující rovněž některá díla tzv. *münazara*, což jsou sbírky buď náboženských nebo filozofických rozprav. K významným dílům náboženské literatury patří například díla věnovaná chvále proroka Muhammada, jako je *Mevlid Süleymana Çelebiho* či *Muhammediye Yazıcıoğlu Mehmeda* z 16. století.

Druhým žánrem, který je ještě alespoň okrajově třeba zmínit jsou tzv. *münşeât* – sbírky dopisů. Významným autorem takové sbírky byl *Nergisi* (1592–1635).

Posledním žánrem, který rozhodně nesmí chybět je potom lidová slovesnost. Tu sice z velké části tvořila poezie, avšak nechyběla ani próza. Zpravidla se jednalo o mravoučné povídky, pohádky, legendy, vyprávění o stvoření světa či o životě proroků a podobně. Oblíbeným lidovým hrdinou se stal *Hoca Nasreddin*, jehož veselé i poučné příběhy baví Turky dodnes. Historiky o *Hocovi Nasreddinovi* jako první sesbíral *Mahmud Çelebi* (zemřel 1531). Během staletí vznikaly nové a nové příběhy a rozšířily se prakticky do celého islámského světa. Pod jménem *Doha* se *Nasreddin* objevuje dokonce i v povídkách sefardských Židů usazených v Osmanské říši. Díky českým a slovenským výborům z *Nasreddinových* dobrodružství se s touto postavou mohou snadno seznámit i čeští či slovenští zájemci.³⁸

Představili jsme si tedy hlavní žánry osmanské prózy, jejich vývoj a nejvýznamnější představitele v období od 15. do 18. století. Osmanská říše samozřejmě existuje i ve století následujícím a vytrvá až do první čtvrtiny století dvacátého, tento přehled osmanské prózy je však třeba ukončit už nyní, neboť v dalším století prochází turecká literatura výraznými změnami. Stará osmanská literatura, která přežila šest století se pěstuje ještě v první polovině 19. století avšak jedná se už jen o nepřilíh úspěšné pokusy o její oživení. Naproti tomu se objevují zcela nové žánry jako například román, jehož počátky jsou sice spojeny až s polovinou 19. století, avšak jeho náznaky se objevují už v souvislosti s již zmiňovaným *Giritlim Alim Azizem Efendim* a jeho prozaickou fikcí ovlivněnou západní literaturou s názvem *Muhayyelât*³⁹. Evropské (hlavně francouzské) vlivy, sílí především v druhé polovině 19. století, postupně čím dál více pronikají nejen do literatury, ale i do dalších odvětví umění či vzdělání a výrazně se přičiňují o vznik nové turecké literatury, nazývané literatura evropská či národní.

38 *Nasreddinovy taškařice*. Praha 1956; *Příběhy Hodžu Nasreddína*. Bratislava 1968; STANOVSKÝ, V. *Dva tucty šprýmů mistra Nasreddína*. Praha 1971; MENDEL, M. *Tucet tváří Nasreddinových*. Praha 1990 (2004).

39 Více k *Muhayyelât* viz BOMBACI, A. *Historie de la littérature Turque*, s. 338–339; TIETZE, A. *Aziz Efendis Muhayyelat*. Oriens, 1948, Vol. 1, No. 2, s. 248–329; GÖKALP, G. *Osmanlı Dönemi Türk Romanının Başlangıcında Beş Eser* [online]. <http://www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/700ozelGoncaGokalp.pdf> 18. 3. 2010